

OBIEKTY SAKRALNE I KOŚCIELNE W POLSKIM SYSTEMIE PRAWNYM

Zgodnie art. 41 z ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 maja 1989 r.: „Kościół w Polsce i jego osoby prawne mają prawo realizacji inwestycji sakralnych i kościelnych. Inwestycją sakralną jest budowa, rozbudowa, odbudowa kościoła lub kaplicy, a także adaptacja innego budynku na cele sakralne.

Inwestycją kościelną jest inwestycja kościelnej osoby prawnej niewymieniona w ust. Inwestycje sakralne i kościelne podlegają ogólnie obowiązującym przepisom o planowaniu przestrzennym i prawa budowlanego, a w odniesieniu do budynków zabytkowych – również przepisom o ochronie dóbr kultury”. Zgodnie z przedstawioną definicją nowe obiekty sakralne i kościelne w polski systemie prawnym traktowane są na równi ze wszystkimi obiektami świeckimi. Natomiast w przypadku zabytkowych obiektów sakralnych i kościelnych należy nadto stosować prawo zawarte o ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. Nadto w przypadku Kościoła Rzymskokatolickiego należy stosować przepisy kościelne dotyczące inwestycji sakralnych i kościelnych.

Już od początku swojej działalności Kościół posiadał dobra doczesne. Traktował on je jako środek niezbędny do realizacji następujących zadań: godne sprawowanie kultu Bożego, odpowiednie utrzymanie duchowieństwa, działalność charytatywna wobec potrzebujących [21, s. 228-230]. Ponieważ Kościół swoje zadania realizuje w warunkach ziemskich, musi posługiwać się środkami należącymi do porządku doczesnego [4, s. 263].

Obiekty sakralne (kaplice, klasztory, kościoły, sanktuaria, bazyliki, cmentarze) zostały stworzone w celu wykorzystania ich do kultu Bożego [9, s. 29-31]. Z jednej strony są one nierozzerwalnie związane z duchowością człowieka, a z drugiej strony są miejscem modlitwy, katechezy i sprawowania liturgii [9, s. 29-31]. W dziejach historii polskiej prawo Kościoła do posiadania dóbr doczesnych, w tym zabytkowych budowli, było wielokrotnie kwestionowane przez władze świeckie [11]. Jako przykład można wskazać chociażby represje majątkowe, które dotknęły Kościół katolicki w Polsce w wyniku działań władz PRL. Wiele nieruchomości kościelnych zostało zabranych na własność socjalistycznego państwa [19]. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach wprowadziła nadzór i kontrolę państwa nad zabytkami, w tym zabytkami sakralnymi. Kościół i jego instytucje, będące właścicielami zabytków, zostały pozbawione wszelkich praw [10]. Wymagana była zgoda konserwatora wojewódzkiego na prace konserwatorskie, utrzymanie lub przywrócenie charakteru zabytkowego, na zmianę otoczenia zabytku lub widoku na niego [15]. Kościół mógł zatem wykonywać jedynie doraźne prace zabezpieczające, jednak również w tym wypadku konieczne było uprzednie zawiadomienie o tym fakcie konserwatora zabytków. Ponadto wolno było wykonywać bieżące konserwacje polegające na dokonywaniu drobnych napraw oraz malowaniu elementów budowlanych lub instalacyjnych. Istniało prawo „przejęcia na własność państwa” wszelkich zabytków ruchomych na warunkach wywłaszczeniowych [16].

Chrześcijaństwo wytworzyło ogromne dziedzictwo historyczno-artystyczno-kulturalne [17, s. 285-294], stąd troska o ochronę zabytków sakralnych jest zorganizowana na wzór hierarchicznej struktury kościelnej. Normy i przepisy dotyczące ochrony zabytków sakralnych wydawane są i obowiązują na poziomie ogólnokościelnym (uniwersalnym), poziomie narodowym oraz na poziomie diecezjalnym. Troska o zabytki sakralne stanowi ważny element w umowach międzynarodowych zawartych pomiędzy Stolicą Apostolską a poszczególnymi krajami [22, s. 61-62]. Jan Pruszyński określa zabytki sakralne jako „nie tylko depozyt wiary i dowód przynależności do kręgu cywilizacji stworzonej przez wiarę, lecz przede wszystkim przedmioty poświęcone Bogu” [13, s. 106]. Ochrona zabytków sakralnych posiada trojakią formę: poprzez narzędzia administracji rządowej (centralnej i terenowej), poprzez narzędzia organów samorządowych, jak również poprzez narzędzia przewidziane prawem kanonicznym powszechnym i partykularnym. Mimo braku definicji legalnej zabytku sakralnego, administracja kościelna zajmuje się także popularyzacją ochrony dziedzictwa kultury, chociażby poprzez działalność instytucji naukowo-badawczych, np. Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL [18, s. 73-74].

Współcześnie wiele zabytków nieruchomości jest przedmiotem własności osób prawnych Kościoła łacińskiego, lecz prawodawca kościelny nie posługuje się pojęciem zabytek, ani też pojęciem ochrona zabytków. Może to sugerować, że kwestia ta nie stanowi kręgu zainteresowań władz kościelnych. Pogląd taki nie jest słuszny, gdyż w Kodeksie Prawa Kanonicznego występują pojęcia odpowiadające funkcjonującemu w prawie polskim pojęciu zabytek. Do pojęć tych należy termin rzecz drogocenna z racji historycznych, jak również termin dokument mający walor historyczny.

Biorąc pod uwagę klasyfikację kościelnych dóbr doczesnych należy wymienić materialne dobra nieruchomości, materialne dobra ruchome, a także dobra niematerialne. Nieruchomości są to części powierzchni ziemi, jak również budynki, które na sposób trwałe są powiązane z gruntem. Prawodawca kościelny nie definiuje wprost nieruchomości, ale terminem tym posługuje się pięciokrotnie, korzystając z terminologii wypracowanej przez prawo państwowe [2]. Taką możliwość daje kan. 1290 Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. mówiący o kanonizacji przepisów cywilnych, o ile nie sprzeciwiają się one prawu Bożemu lub prawu kanonicznemu czego innego nie zastrzega [2, kan. 13 § 2, n. 2, kan. 1270, kan. 1283, n. 2, kan. 1302 § 1 i kan. 1376].

W doktrynie prawa kanonicznego za rzecz ruchomą uważa się rzeczy, których możliwa jest zmiana położenia bez naruszenia ich istoty i bez podejmowania nadzwyczajnych środków w tym zakresie [20, s. 16]. Wśród rzeczy ruchomych wymienia się różnego rodzaju przedmioty, sprzęty i inwentarz [12, s. 25]. Biorąc pod uwagę kryterium zużywalności wyróżniamy rzeczy zużywalne (rzeczy jednorazowe bądź krótkotrwałe) i rzeczy nieużywalne (rzeczy mimo używania ich zachowują swoją wartość, np. narzędzia). Ponadto rzeczy dzielą się na zamienne i niezamienne. Rzeczy zamienne mają swoją wartość określoną według liczby, wagi czy miary, stąd mogą być wymienione na inne [1, s. 538-539].

Z treści kan. 638 § 3 i kan. 1292 § 2 KPK wynika, że Kościołowi mogą być darowane rzeczy kosztowne, czyli rzeczy o znacznej wartości estetycznej i historycznej. Niestety przepisy kodeksowe nie zawierają żadnych szczegółowych wytycznych odnoszących się do kryterium znaczącej wartości. Zatem należy

odnieć się zarówno do innych dokumentów kościelnych, np. instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z dnia 16 kwietnia 1966 r. o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej [7, s. 301-306], jak i do regulacji świeckich zawartych chociażby w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Należy podkreślić, że pojęcie dobro o znaczącej wartości historycznej oraz pojęcie zabytek nie są terminami tożsamymi. Może się bowiem zdarzyć, że nieruchomość nie będąca zabytkiem w ocenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie miała istotne znaczenie dla historii Kościoła [20, s. 109-110].

Jak podkreśla Bartosz Rakoczy, w Kodeksie Prawa Kanonicznego nie wyodrębnia się samodzielnej kategorii przedmiotowej zabytków, w przypadku których to walor historyczny decyduje o objęciu ich ochroną. Przepisy dotyczące zabytków są rozproszone, występują przy okazji regulowania innych kwestii i instytucji prawa kanonicznego, dotyczą np. alienacji [14, s. 275-276]. Obok rzeczy ruchomych i nieruchomych prawodawca kościelny wyróżnia również rzeczy święte (*res sacrae*). Rzeczy święte należy otaczać czcią, ponieważ przeznaczone są wyłącznie do sprawowania kultu Bożego [2, kan. 1171]. Wśród nieruchomości rzeczami świętymi są miejsca święte [2, kan. 1205] oraz konsekrowane budynki sakralne. Natomiast wśród rzeczy ruchomych, którym przysługuje miano rzecz święta wyróżnić należy święte obrazy [2, kan. 1188,] ołtarz [2, kan. 1235], relikwie [2, kan. 1190 § 2], a także inne rzeczy przeznaczone do kultu Bożego, np. naczynia liturgiczne.

Przesłanką decydującą o zakwalifikowaniu określonej rzeczy do rzeczy świętych jest przeznaczenie jej do kultu Bożego. W związku z tym istnieją pobłogosławione przedmioty niewykorzystywane do kultu, a przez to nie traktowane są jako rzeczy święte [5, s. 52-54]. Zasady prawa kanonicznego dotyczące obiektów kościelnych i sakralnych określa Księga IV w części trzeciej Miejsca i czasu święte [2, kan. 1205-1243]. Przez obiekty kościelne należy rozumieć budowle przeznaczone do realizacji celów innych niż obiekty sakralne, ale związanych z misją Kościoła katolickiego [8, art. 24]. Przeznaczenie miejsca do kultu Bożego lub do grzebania wiernych czyni je miejscem świętym. Dokonuje się to przez uroczyste poświęcenie lub przez zwykłe poświęcenie, dokonane według przepisów liturgicznych [2, kan. 1205]. W rozumieniu prawa kanonicznego za obiekty sakralne uważa się kościoły, kaplice publiczne, kaplice prywatne (oratoria), sanktuaria i cmentarze.

Zabytki sakralne nie są wyodrębnione jako osobna kategoria w ustawie z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Warto podkreślić, że art. 6 ust. 1 pkt 1 nie wymienia *expressis verbis* dzieł architektury sakralnej wśród zabytków nieruchomych podlegających ochronie i opiece bez względu na ich stan zachowania, ale znajdują się one w grupie takich wymienionych zabytków, jak układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, (art. 6 pkt 1 lit. b-c.); wymienione zostały natomiast cmentarze (art. 6 ust. 1 pkt 1 lit. f).

Dokumenty drugiego Polskiego Synodu Plenarnego stanowią, że cmentarze są „miejscami, w których w szczególny sposób wyraża się wiara w Zmartwychwstanie i specyficzna pamięć parafii” [3, n. 70]. Ponadto według instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o ochronie cmentarzy z 1987 r. cmentarz należy traktować „jako kompleksy drzewostanu oraz jako zespoły nagrobków, rzeźb, epitafiów, symboli, napisów nagrobnych” [6, s. 346].

Według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa na dzień 28 września 2016 r. w Polsce do rejestru wpisanych jest 71 041 zabytków nieruchomych. Wśród nich jest 12 920 zabytków sakralnych (kościóły różnych wyznań, zabudowania klasztorne, dzwonnice) oraz 4 824 zabytkowych cmentarzy, co stanowi łącznie ok. 25% tej kategorii obiektów.

W przywołanych wyżej aktach prawnych brakuje definicji wartości sakralnych. Zabytków sakralnych nie należy postrzegać wyłącznie jako muzealiów, lecz jako obiekty kultu religijnego. Stąd najważniejszym miejscem przechowywania ruchomych zabytków sakralnych są świątynie. Podyktowane to jest również względami estetycznymi eksponowanych dzieł. Zabytki sakralne znajdujące się w świątyniach tworzą integralną całość i naturalną kompozycję. Znane są przypadki dostosowywania przez instytucje muzealne przestrzeni wystawienniczej dla ruchomych zabytków sakralnych. Słychać głosy osób zajmujących się naukowo zabytkami sakralnymi, że „żadna, nawet najlepiej zaaranżowana sceneria nie zastąpi wnętrza kościoła, gdzie taki zabytek jest i stanowi element duchowy wspólnoty, dla której został stworzony” [18, s. 75-76]. Należy o nie dbać z jednej strony jako świadectwo spuścizny historycznej i kulturowej oraz skarbnicę zabytków sztuki kościelnej, zaś z drugiej strony jako miejsce kultu.

Bibliografia

1. Bączkowicz F., Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa, t. 2, Opole 1958.
2. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25 stycznia 1983, AAS 75 II (1983) 1-317. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.
3. II Polski Synod Plenarny (1991-1999). Dokumenty, Poznań 2001.
4. Dubiel S., Zarządzanie dobrami materialnymi parafii, w:] Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim, red. S.L. Głódź, J. Krukowski, M. Sitarz, Lublin 2014.
5. Kaleta P., *Kościelne prawo majątkowe*, Lublin 2014.
6. Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja o ochronie cmentarzy*, 1987, w:] *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966-1993)*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1994.
7. Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej*, 16 kwietnia 1966 r., w:] *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966-1993)*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1994.
8. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, podpisany 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318 ze zm.).
9. Marecki J., *Atrakcyjność i potencjał turystyczny obiektów sakralnych*, w:] *Ochrona zabytków sakralnych*, red. M. Różański, Olsztyn 2017. *u Jana Pawła II*, t. 4, *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 1990.
13. Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski – jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001.
14. Rakoczy B., *Ochrona zabytków w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, w:] *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, t. 2, *Wokół problematyki prawnej zabytków i rynku sztuki*, red. A. Jagielska-Burduk, W. Szafranski, Poznań 2013.
15. *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 sierpnia 1964 r. w sprawie zezwoleń na prowadzenie prac konserwatorskich przy zabytkach i archeologicznych prac wykopaliskowych* (Dz.U. z 1964 r. Nr 31, poz. 197).

16. *Rozporządzenie* Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 lipca 1963 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania przy przejmowaniu zabytków ruchomych na własność Państwa (Dz.U. z 1963 r. Nr 32, poz. 183).
17. Rózański M., *Zadania związków wyznaniowych w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego*, w:] *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Lublin 2016.
18. Sikora K., *Problemy restytucji i ochrony zabytków sakralnych*, w:] *Ochrona zabytków sakralnych*, red. M. Rózański, Olsztyn 2017.
19. Stepnowska J., *Międzynarodowa restytucja dóbr kultury zrabowanych z obiektów sakralnych podczas II wojny światowej*, w:] *Ochrona zabytków sakralnych*, red. M. Rózański, Olsztyn 2017, s. 75-82; Tomkiewicz M., *Obrót majątkiem Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, Olsztyn 2013; Walencik D., *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed komisją majątkową*, Lublin 2008.
20. Świto L., *Alienacja majątku kościelnego w diecezjach rzymskokatolickich w Polsce*, Olsztyn 2010.
21. Trzciniński M., *Prawna ochrona zabytków archeologicznych*, w:] *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009.
22. Wojtkowski J., *O ochronie dóbr kultury w ustawodawstwie Kościoła Rzymskokatolickiego*, [w:] *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, red. W. Pływaczewski, S. Buczyński, Olsztyn 2015.

Dr Justyna Krzywkowska
 Wydział Prawa i Administracji
 Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Polska)

THE AUTONOMY OF THE CHURCH JUDICIARY IN THE SPHERE OF MARRIAGE ACCORDING TO CANON LAW

According to can. 1117 of the Code of Canon Law [1], Catholics are obliged to contract canonical marriage. Ecclesiastical courts play a great role in the process of carrying out the mission of the salvation of souls [1, can. 1752]. A verdict of a court stating an annulment of a marriage allows divorced parties to regularise their legal status within the canon law. If a party has the clause prohibiting another marriage – if such had been previously imposed – removed, then they may marry again. It is the cases of marriage annulment that are most common in the work of ecclesiastical courts. The Polish state does not interfere with the internal tasks of the Catholic Church, to which ecclesiastical courts belong. Married parties, if they wish to regularise their legal status after their separation, file for divorce, and later action for annulment. Numerous courts in Poland require a decree absolute as an appendix to the complaint (not specified in the Code of Canon Law). A state court cannot express opinions on the validity / invalidity of a canonical marriage. Similarly, an ecclesiastical court's ruling does not influence the civil status of the spouses. Due to the significant role of ecclesiastical courts, it should be of a great importance that the persons working there are not only well educated in the field of canon law, but are also prudent, conscientious, and righteous [3, p. 465]. Cases dealt with in ecclesiastical courts are complicated. It is necessary, during the process, to answer the question of whether the nupturients at the moment of saying the vows were not concerned with an impediment [1, cann. 1083-1094], defects in matrimonial consent [1, cann. 1095-1103], and if the canonical form of the marriage was preserved [1, can. 1108]. It should be pointed out that it is often spouses